

PETR KARLÍK (MASARYKOVA UNIVERZITA, BRNO)

ESSE V KONSTRUKCÍCH S INFINITIVEM VE STARÉ ČEŠTINĚ, PŘEDTÍM A POTOM¹

The article offers an analysis of the Czech ESSE in infinitive constructions from the diachronic perspective. It has been shown that the development of ESSE was interconnected with that of grammatical categories required by ESSE as a verb, particularly with the categories of tense and aspect. The paper has tried to grasp this well-known fact in well-known circumstances by using notions from the theories of restructuring and grammaticalisation. Thus, it offers a derivation of the futural interpretation of the construction ESSE_{budu} InfP 'ESSE_{I-will-be} InfP' and the way it is differentiated from other ESSE InfP constructions; moreover, various morphophonological and morphosyntactic features of both ESSE constructions have been demonstrated.

Jak známo, ve staré češtině (stč.) – ostatně jako ve staroslověněštině (stsl.) a v češtině moderní (mč.) (a v řadě jazyků dalších) – se vyskytují infinitivní fráze (InfP), tj. fráze, jejichž lexikální hlavou je sloveso s infinitivní morfologií, v konstrukcích se syntakticky a sémanticky různými slovesy. Pro první přiblížení stačí pozorování, že v jazycích, které mají infinitiv, bývá InfP zapuštěna jako komplement (a) sloves, která mají nějaký nociónální (deskriptivní) význam, (b) sloves bez nociónálního významu (obě třídy teď vymezují zcela intuitivně).

(a) InfP bývá zapuštěna jako komplement fázových sloves (1), modálních sloves (2), kauzačních sloves (*dát, nechat*) (3), (některých) sloves pohybu (4), sloves pasivní percepce (5), (některých) sloves sentiendi (6), (některých) sloves dicendi (7) a (některých) sloves psychických stavů a procesů (8); doklady jsou ze stč.:

(1) přestaňte zle činiti (Geb,575)²

¹ Studie vznikla v rámci projektu MSM 0021622435 *Středisko pro interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází jazyků moderních.*

² Zkratky citovaných stč. textů: Geb = GEBAUER, JAN. 1929. *Historická mluvnice jazyka českého IV. Skladba.* Praha: Česká akademie věd a umění; LŠB = LAMPRECHT, ARNOŠT – ŠLOSAR, DUŠAN – BAUER, JAROSLAV. 1986. *Historická mluvnice češtiny.* Praha: SPN (citovaný autor je podtržen); MSČ = BĚLIČ, JAROMÍR – KAMIŠ, ADOLF aj. 1978. *Malý staročeský slovník.* Praha: SPN; KŘÍŽKOVÁ, HELENA. 1960. *Vývoj opisného futura v jazycích slovanských, zvláště v ruštině.* Praha: SPN; Por = PORÁK, JAROSLAV. 1967. *Vývoj infinitivních vět v češtině.* Praha: UK; Več 93 = VEČERKA, RADOSLAV. 1993. *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax II. Die innere Satzstruktur.* Freiburg i. Br.: U. W. Weiher; Več 06 = VEČERKA, RADOSLAV. 2006. *Staroslověněština v kontextu slovanských jazyků.* Olomouc –

- (2) nemá ť sě potom nelíbiti (Geb,575)
- (3) daj mi sě mi znati (Geb,575)
- (4) když přideš súditi (Geb,585)
- (5) vidím mnohé k soudu přicházeti (Geb,580)
- (6) mňu sě blúdití (MSČ)
- (7) dnes se zapřisahaji muže nepojieti (Geb,575)
- (8) česky mluviti se hambí (Geb,575)

(b) InfP je zapuštěna jako komplement slovesa ESSE. Ve staré češtině jde zvl. o struktury s dativním argumentovým subjektem (9), o struktury s expletivním subjektem (10), o struktury s expletivním nebo argumentovým subjektem nominativním nebo dativním (11):

- (9) mněť jest s tohoto světa sníti (LŠB,350)
- (10) na té cestě jest viděti hrob (Por,57)
- (11) člověk bude sě přidržěti ženy své (Geb,553)

Co je na těchto konstrukcích zajímavé? Pro nás teď toto: Vyjdeme-li z toho, že – podle standardních analýz – věta (klauze, CP) je maximální projekcí V(erba), a spočítáme-li, kolik je v každé ze struktur (1) – (11) V, pak by se dalo očekávat, že (1) – (11) jsou struktury biklauzální: obsahují jedno V s finitní morfologií a jedno V s morfologií infinitivu. Gramatologie ovšem už dávno ví, že tomu tak nutně nemusí být, protože existují struktury V V_{inf}, které ukazují syntaktické chování jako struktury obsahující dvě klauze, ale také struktury V V_{inf} ukazující syntaktické chování typické pro jednu klauzální strukturu, nebo aspoň netypické pro strukturu biklauzální. Syntaktické procesy ve strukturách V V_{inf}, které jsou standardní u struktur s jedním V, se etiketují jako tzv. transparenční efekty.³ Aspoň jeden transparenční efekt ukážu na italštině, protože jubilantka je italistka, a tedy je to můj dárek pro ni, ale taky proto, že italština je klasický transparenční jazyk.

V italštině představuje klauze (tj. CP) pro stoupání klitik hranici, proto klitika nemůže z finitní věty se spojkou (která je evidentně CP) „vyšplhat“ do matrixové věty, srov. (12). Zůstává-li klitika v InfP, jako je tomu v (13), nabízí se jako logické vysvětlit to tak, že v takovém případě reprezentuje InfP „velkou“ strukturu, tj. celou CP, i když v ní není viditelná spojka; srov. ale k tomu G. CINQUE (2006). Naopak, může-li klitika stoupat z InfP do domény matrixového V, jako v (14), svědčí to o tom, že InfP není hranice, pro klitiku „je transparentní“, a tedy ani není klauze; InfP pak reprezentuje „menší“ strukturu než CP (IP, nebo vP / VP). Jak vidět ze srovnání (13) a (14), transparenční efekt souvisí s tím, jaké má

Praha: UP a Euroslavica.

³ Srov. RIZZI, LUIGI. 1978. „A restructuring rule in Italian syntax.“ In KEYSER S. J. [ED.]. *Recent transformational studies in European Languages*, Cambridge, Mass: MIT Press, 113–158; WURMBRAND(OVÁ), SUSI. 2001. *Infinitives: Restructuring and Clause Structure*. Berlin: Mouton de Gruyter; CINQUE, GUGLIELMO. 2006. *Restructuring and Functional Heads*. Oxford: OUP, kromě mnoha jiných. Pro ně. viz MEDOVÁ, LUCIE. 2000. *Transparency Phenomena in Czech Syntax*. MA Diss. University Tromsøe.

v konfigurace $V V_{inf}$ vlastnosti matrixové V (nastává u fázových, modálních a pohybových V , a to napříč jazyky):

(12) * Lo_i volevo [che incontrarsi t_i] (Perissutti(ová), ústně)

(13) * Lo_i detesto [vedere t_i in quello stato] (Cinque, 2006: 11):

(14) Lo_i volevo [vedere t_i subito] (Cinque, 2006: 11)

V mč., a o to víc v stč., je, zdá se, stoupání klitik méně spolehlivým garantem toho, že jde skutečně o transparenční efekt, protože (aspoň v mč., pro stč. chybějí data) jasnou hranicí pro stoupání klitik je jen struktura s lexikálně obsazenou doménou C^4 , tj. buď finitní věta se spojkou v C^0 (15), nebo InfP s wh-slovem v Spec,CP (16); srov. též kontrast (16a) × (16b). Z InfP bez lexikálně obsazené domény C může totiž stoupat klitika vždy (jiná omezení na stoupání teď nehrají roli), srov. (17), což svědčí jen o tom, že v daném případě je InfP „menší“ struktura než CP (a je-li IP, jako je tomu v (18), ukazuje InfP stále ještě aspoň některé vlastnosti klauze, srov. dvě časově různá adverbia, svědčící o přítomnosti dvou časových projekcí, z nichž jedna je v InfP: (15') *Petr včera slíbil, že se zítra oholí*, (18') *Petr se včera slíbil zítra oholit*):

(15) * $Petr$ se_i slíbil, [že t_i oholí]

(16) (a) $Petr$ ho_i nemá [komu t_i dát] (b) * $Petr$ ho_i netuší [komu t_i dát]

(17) $Petr$ se_i musí/začne [holit t_i]

(18) $Petr$ se slíbil [oholit t_i]

Lepším transparenčním efektem v češtině je tzv. dlouhé pasivum, tj. změna akuzativního objektu InfP v nominativní subjekt matrixové věty v důsledku reflexivizace V v matrixu:

(19) (a) $Petr$ musí/začne [pálit trávu] (b) Tráva_i se musí/začne [pálit t_i]

(20) (a) $Petr$ dovolí/slíbí [pálit trávu] (b) *Tráva_i se dovolí/slíbí [pálit t_i]

(b') Dovolí/slíbí se [pálit trávu]

Možnost dlouhého pasiva by tak mohla být jedním z frapantních ukazatelů toho, že celá konstrukce $V V_{inf}$ může mít syntaktickou strukturu stejnou jako konstrukce reprezentující projekci jednoho V s reflexivním pasivem, srov. shodu (21b) a (19b):

(21) (a) $Petr$ pálí trávu (b) Tráva_i se pálí t_i

(19) (a) $Petr$ musí pálit trávu (b) Tráva_i se musí pálit t_i

Syntaktické procesy, které souvisejí (v zatím nespeifikovaném smyslu) s tím, že InfP může reprezentovat maximální rozšířenou projekci V^0 , tj. CP, i různě velkou projekci V^0 , která je menší než CP, tj. projekci v doméně IP, nebo projekci v doméně vP/VP, se v generativní tradici analyzují jako restrukturační; viz L. MEDOVÁ (2000), S. WURMBRAND(OVÁ) (2001), G. CINQUE (2006), kromě jiných.

Z hlediska diachronního, které nás teď na celé věci zajímá, se dá restrukturační interpretovat tak, že některá V mohou být do struktury vkládána jakožto lexikální kategorie v doméně „propoziční“, tj. vP/VP, a to taková V , která patří do otevřené

⁴ DOTLAČIL, JAKUB. 2007. „Why Clitic Cannot Climb out of CP: a Discourse Approach.“ In COMPTON, R. ET AL. [EDS.]. *Formal Approaches to Slavic Languages*, 15. Ann Arbor: Michigan Slavic Publ., 76–93.

třídy s rysy [+V, -N] a mají z příslušnosti do dané třídy predikovatelné morfosyntaktické vlastnosti. Nebo mohou být do struktury vkládána v doméně „funkční“, tj. nad vP, a to buď v doméně IP, nebo v doméně CP. Jsou-li V vkládána v doméně funkční, ztrácejí v různé míře – související s pozicí v hierarchii funkčních projekcí, v níž jsou vkládána, směrem nahoru – nutně některé morfofonologické, morfosyntaktické a sémantické vlastnosti V jakožto lexikální kategorie a ukazují tak individuální, ideosynkratické morfosyntaktické vlastnosti. Tyto procesy mohou pak být analyzovány jako gramatikalizace⁵ V, jejímž výsledkem jsou tzv. funkční slovesa a auxiliáry. (Je dosud otevřeným problémem, zda vedle lexikálních kategorií a funkčních kategorií existuje ještě třetí kategorie, vyznačující se vlastností prvků „už ne lexikální kategorie, ale ještě ne funkční kategorie.“)

Lexikálními slovesy, která jsou napříč jazyky náchylná ke gramatikalizaci, jejímž výsledkem jsou funkční slovesa (ať už analyzovaná jako semi-lexikální kategorie nebo jako funkční kategorie), jsou např. slovesa pohybu.⁶ V mč. je možné podívat se na kontrast mezi (22), kde je lexikální sloveso lokomoce insertováno v V^o, a (23), kde je lexikální sloveso lokomoce v F^o v doméně IP pod NegP, a získává tak vlastnosti slovesa funkčního, a tedy i nabízí modální interpretaci, a ještě (24), kde je lexikální sloveso lokomoce v doméně CP, tj. nad NegP, a jakožto funkční sloveso získává interpretaci ilokuční; tomu odpovídají i syntaktické rozdíly ukazované v (a) příkladech.

(22) Petr půjde nakoupit	(a) Petře, pojd' nakoupit
(a') *Petra půjde zítra do kina
(a'') Petr půjde do školy
(23) Petr půjde přesvědčit	(a) *Petře, pojd' přesvědčit
(a') Petra půjde přesvědčit
(a'') *Petr půjde do školy
(24) *Petr si půjde tykat	(a) Petře, pojd' si tykat
(a') *Petra si půjde tykat
(a'') *Petr si půjde do školy

Sloveso ESSE, o které nám jde, je naproti tomu sloveso, které napříč jazyky ukazuje maximum ideosynkratických rysů, a to morfofonologických, morfosyntaktických i sémantických, což je vlastnost typická nikoli pro lexikální kategorie, nýbrž pro kategorie funkční.⁷

Pokud jde o rysy morfosyntaktické, je známo, že ESSE se vyznačuje ve stsl., stč. i v mč. minimálně restriktivní selekcí komplementu: NP/DP, AP/DegP, AdvP, PP, VP. Budeme-li komplementy ESSE charakterizovat základními kategoriální-

⁵ LEHMANN, CHRISTIAN. 1995. *Thoughts on grammaticalization*. München – Newcastle: Lincom.

⁶ CORVER, NORBERT – RIEMSDIJK, HENK VAN [EDS.]. 2001. *Semi-lexical categories. On the function of content words and the content of function words*. Berlin: Mouton de Gruyter.

⁷ Srov. EMONDS, JOSEPH E. 2004. „Organizace lexikonu.“ In HLADKÁ, Z. – KARLÍK, P. [EDS.]. 2004. *Čestina – univerzália a specifika*, 5, Praha: Nakl. Lidové noviny, 9–32; k funkčním kategoriím a gramatikalizaci viz MUYSKEN, PIETER. 2008. *Functional Categories*. Cambridge: CUP.

mi rysy N(omen) a V(erbum) jejich lexikálních hlav, můžeme na tomto základě dospět k syntaktické klasifikaci ESSE (příklady jsou mč., protože situace ve stč. je v zásadě stejná):

ESSE₁ selektující_{komp[+N, ±V]}, tj. NP/DP (*Já jsem profesor/-em fyziky*) a AP/DegP (*Já jsem starší než ty*)

ESSE₂ selektující_{komp[-N, +V]}, tj. VP: I-ParticipiumP (*Já jsem přišel*), InfP (*Já jsem vidět*)

ESSE₃ selektující_{komp[bez kategoriálních rysů N a V]}, tj. AdvP (*Já jsem doma*)

ESSE selektující_{komp[PP]}, tj. strukturu, jejíž lexikální hlavou je (za předpokladu, že P je funkční kategorie) prototypicky N, tj. komplex rysů [+N, -V], musí mít stejné vlastnosti buď jako ESSE₁ selektující_{komp[+N, ±V]} (*Já jsem učitel / na blondýnky*), nebo jako ESSE₃ selektující_{komp[bez kategoriálních rysů N a V]}, protože P jakožto funkční kategorie rysy N a V nemá (*Já jsem doma / na fakultě*).

Tyto vlastnosti ESSE jsou samozřejmě notoricky známé už z klasických grammatik, v nichž se rozlišují taky tři ESSE: ESSE₁, známé pod označením *kopula*, ESSE₂, označované termínem *auxiliár*, a ESSE₃ (existenční a lokalizační, event. i posesivní, jako v ruštině), které se chápe buď jako varianta ESSE₁, nebo jako *lexikální sloveso*.⁸

Pro nás je ovšem důležité, že existuje korelace mezi kategoriálními požadavky ESSE na selekci komplementu a morfonologickými, morfosyntaktickými a sémantickými vlastnostmi ESSE. A právě ta se v průběhu historického vývoje češtiny měnila.

Ve stsl. zřejmě nebyl v morfologii rozdíl mezi ESSE_{aux} a ESSE_{cop} / ESSE_{exist/local},⁹ to znamená, že ESSE_{aux}, které kookurovalo s I-participiem (vytváří perifrastrické konstrukce (25), cit. podle U. Junghannse,¹⁰), i ESSE_{cop} a ESSE_{exist/local} kookurující s NP, AP, AdvP (vytvářející „predikační“ konstrukce (26)), mělo stejné morfológické tvary:

(25) (a) вѣсприjęлъ јеси	přítomné perfektum
(b) бѣахѡ видѣли	minulé perfektum
(c) даѡ бѡдѡ	futurum faktum
(d) аште би разумѣлъ ты	kondicionál

⁸ Největším kandidátem na to, aby bylo pokládáno za lexikální kategorii, je ESSE existenční (tzv. *there is*-konstrukce), jsou nicméně důvody pro to, aby i toto ESSE bylo analyzováno jako spona (viz BLASZCZAK(OVÁ), JOANNA. 2008. „What HAS to BE used? Existential, Locative, and Possessive Sentences in Polish.“ In ANTONENKO, A. – BAILYN, J. F. aj. [EDS.]. *Formal Approaches to Slavic Languages*, 16. Ann Arbor: Michigan Slavic Publ., 31–47, mezi jinými).

⁹ MIGDALSKI, KRZYSZTOF. 2006. *The Syntax of Compound Tenses in Slavic*. Utrecht: LOT, 34 (a další).

¹⁰ JUNGHANNS, UWE. 1997. „On *byt'* (and *byti*).“ In JUNGHANNS, U. – ZYBATOW, G. [EDS.]. *Formale Slavistik (= Leipziger Schriften zur Kultur-, Literatur-, Sprach- und Übersetzungswissenschaft, 7)*, Frankfurt am Main: Vervuert Verlag, 254.

- (26) (a) огнь sii tvoi studenъ jestь (Več, 93: 117)
 (b) vy jeste solь zemli (Več, 06: 209)

Podle vlivných autorů¹¹ mělo stsl. ESSE k dispozici 6 paradigmát jednoduchých verbálních tvarů, lišících se hodnotou rysů [– minulost: prézens × imperfektum, aorist] a [aspekt: imperfektivum × perfektivum] (rys [+iterativnost/habituálnost] teď pomínu).

Tab. 1. Stsl.: Aspektové formy 3. os. slovesa ESSE v jednoduchých časech

	imperfektivum	perfektivum
prézens	jestь (je)	бѣдеть
imperfektum	бѣаше	бѣдѣаше
aorist	бѣ	бystь

A. DOSTÁL (1954: 146), K. MIGDALSKI (2006: 34)

Rozdíl byl ovšem v syntaxi: Podle R. Večerky¹² byly finitní tvary ESSE_{cop} optionální. R. Růžička¹³ zase tvrdí, že ESSE_{aux} bylo obligátní.

Za předpokladu, že ESSE v staré češtině (a i v češtině nové a dalších slov. jazycích) představuje kontinuanty staroslověnského ESSE, dá se pozorovat, že v jazycích, v nichž zanikly aspektuální minulé časy, ESSE zůstalo jen s přítomní morfologií, tj. (necháme-li stranou stč. odumírání aoristu a imperfekta) v mč. je takový stav:

Tab. 2. Mč.: Aspektové formy 1. os. slovesa ESSE v přítomném čase

	imperfektivum	perfektivum
prézens	jsem	буду

Nejprve budeme pozorovat konstrukci *буду* InfP. Ve stč. i mč. struktuře [bud-e-flexém] vyjadřuje sada flexémů {_{nc}-u, -š, -Ø, -me, -te, -ou} rys [– minulost], stejně jako např. u lexikálních V: hnět-**e**-u,¹⁴ hnět-**e**-š, hnět-**e**-Ø... Je jisté, že kořen, který je vidět v stč. i mč. struktuře [_vBUD-e-flexém], měl ve stsl. podobu _vBQD, a podle Whaley(ové)¹⁵ je ve stsl. nosovka *o* „následníkem“ nazálního konsonantu v pozdní protoindoevropské, tedy: *ide**_vBHŪ-N-D > *stsl*_vBQD > *stč/mč*_vBUD. Závažné je ovšem

¹¹ Srov. např. DOSTÁL, ANTONÍN. 1954. *Studie o vidovém systému v staroslověnině*. Praha: SPN.

¹² VEČERKA, RADOSLAV. 1993. *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax II. Die innere Satzstruktur*. Freiburg i. Br.: U. W. Weiher, 112n.

¹³ RŮŽIČKA, RUDOLF. 1963. *Das syntaktische System der altslavischen Partizipien und sein Verhältnis zum Griechischen*. Berlin: Deutsche Akademie der Wiss. zu Berlin, 202n.

¹⁴ Thematický vokál je vypouštěn, jestliže se dostane do přímého kontaktu s personálně-numericke koncovkou začínající vokálem; tato regularita je známa jako Jakobsonův zákon, viz HALLE, MORRIS – MATUSHANSKY(OVÁ), ORA. 2006. „The Morphophonology of Russian Adjectival Inflection.“ *Linguistics Inquiry*, 37, 351–404.

¹⁵ WHALEY(OVÁ), MARIKA. 2000. *The Evolution of the Slavic 'Be(come) '-type Compound Future*. PhD. Diss. The Ohio State University.

zejména autorčino zjištění, že ide. nazální konsonant byl infix s rysem [+perfektivnost], ve stsl. viditelný u několika sloves vyjadřujících inchoativnost (typ: *seḡo*). Z toho vyplývá, že stsl. kořen $\sqrt{\text{BQD}}$ byl nositelem deskriptivního významu („stát se“, viz WHALEY(OVÁ), 2000: 137) a aspektového rysu [+perfektivnost] a v procesu gramatikalizace docházelo k „vyblednutí“ jeho deskriptivního významu, takže struktura [$\sqrt{\text{BUD-e-flexém}}$] je – po završení procesu gramatikalizace¹⁶ – nositelem jen rysů gramatických: [–minulost] [+perfektivnost] (a phi-ryšů).

Kombinace rysu [–minulost], vyjadřovaného flexémem, a rysu [+perfektivnost] derivuje normálně tzv. futurální interpretaci morfologické struktury. U lexikálních sloves platí, že je-li rys [+perfektivnost] vlastností kořenu, pak je přístupná interpretace, že událost začne a dosáhne zavržení po okamžiku promluvy, srov. *dá-m, bodn-u, koupí-m* (*Až mu dám ten dopis, zavolám ti*). Je-li rys [+perfektivnost] do struktury slova dodán lexikálním prefixem, je přístupná interpretace, že událost dosáhne zavržení po okamžiku promluvy, a nic se neříká o tom, zda probíhá v okamžiku promluvy, nebo neprobíhá: *do-píš-u* (*Až dopíšu ten dopis, zavolám ti*). Z toho lze predikovat interpretaci *bud-u*: protože *bud-u* vyjadřuje rysy [–minulost] [+perfektivnost] (a teď nedůležité phi-rysy) a rys [+perfektivnost] vyjadřuje kořenem, poskytuje interpretaci futurální takovou, jako *dám*, tj. že událost začne po okamžiku promluvy, tj. neprobíhá v okamžiku promluvy.

Infinitivní komplement, který *bud-u* bere, musí mít ovšem rys [–perfektivnost] (27), což znamená, že je-li tento aspektový požadavek splněn rysem jiného než lexikálního slovesa, lexikální sloveso může být vidu nedokonavého i dokonavého (28):

(27) Petr bude _{impf}psát / _{pf}*napsat dopis

(27') Petr bude _{impf}muset _{impf}psát / _{pf}napsat dopis

Kontrast v (28), využívající časová durativní adjektiva, pak ukazuje, že komplex [*bud-u* ... VP] může být interpretován jako imperfektivum (a), nebo jako perfektivum, v závislosti na aspektu lexikálního V:

(28) (a) Petr bude muset psát dopis hodinu / *za hodinu

(b) Petr bude muset napsat dopis *hodinu / za hodinu

V analytických modelech s rozšířenými projekcemi (minimálně lišící doménu lexikální a doménu/y funkční) se na základě těchto (a dalších) empirických dat standardně předpokládá, že ESSE_{budu} je do struktury – jakožto funkční kategorie – mergováno v doméně I: ESSE *budu*, selektující InfP,¹⁷ v hlavě funkční projekce F° pod I°, přičemž F° je hlavou hostící rys [aspekt: impf] a je pod hlavou hostící polaritu (negaci): *Petr nebude spát*.

¹⁶ Ještě ve stč. jsou doloženy struktury ukazující, že ESSE_{budu} má neredukované paradigma: *boha dle pilní buděm* (imperativ), *ten uzdraven budieše* (imperfektivum), *jimiž město dobudeno* (-n-participium) *bude* (A. DOSTÁL, 1967: 161).

¹⁷ Stranou nechám *budu* selektující I-participiumP (*bude-li se vše věci očistil zde, do nebes pojde jeho duše* (H. KRÍŽKOVÁ, 1960: 96)) i *budu* selektující participium prézenta aktiva (*sbeř okolo sebe bratřie více ještě budú s tobú bohu slúžieze* (H. KRÍŽKOVÁ, 1960: 95); *budu* v nich je nikoli ESSE_{aux}, nýbrž ESSE_{cop}, a z toho se dá derivovat význam těchto konstrukcí i jejich forma; viz už H. KRÍŽKOVÁ (1960), nověji K. MIGDALSKI (2006).

Tato analýza predikuje společnou vlastnost ESSE *budu...* s ESSE_{aux} *jsem* (a *bych*),¹⁸ zvl. to, že (a) má redukované paradigma, totiž má k dispozici jen finitní neimperativní morfologii, naproti tomu ESSE₁ a ESSE₃ má paradigma kompletní (kontrast v (29)), (b) nelicencuje externí argumenty, a proto jejich subjekt může být cílem, kam stoupne subjekt lexikálního V v InfP, nebo je-li toto V bez argumentů, jejich subjekt může být expletivní (30) aj.:

- (29) budu číst / *být číst / *bud' číst × budu mladý / být mladý / bud' mladý
 šel jsem / šel *být / šel *bud' × jsem mladý / být mladý / bud' mladý
 (30) Já_i budu [t_i spát] / Já_i jsem [t_i spal] ×
 Expl bude [pršet] / Expl je [pršelo]

Z této analýzy rovněž vyplývá, že konstrukce *budu* InfP je monoklauzální, což zase vede k předpovědi, že je transparentní vůči dlouhému pasivu, tj. že se bude chovat podle vzoru (19a): Tráva_i se bude [pálit t_i]. V mč. je tato predikce potvrzena, pro stč. bohužel nemáme data, takže nemáme ani spolehlivější argumenty pro odvození, kdy se konstrukce definitivně stala monoklauzální.

Tím jsem podal analýzu jedné stč. (a mč.) konstrukce z katalogu konstrukcí ESSE InfP, který jsem uvedl v úvodu studie, totiž

- (11) člověk bude se přidržeti ženy své (Geb,553)

a mohu přejít ke konstrukcím

- (9) mněť jest s tohoto světa sníti (Bau,350)
 (10) na té cestě jest viděti hrob (Por,57)

V těchto konstrukcích¹⁹ ukazuje přítomný tvar nedokonavého ESSE už ve stč. odlišné morfosyntaktické a morfofonologické vlastnosti, než má ESSE_{aux}, tj. má vlastnosti jako ESSE_{cop/exist}.

(a) ESSE je členem kompletního paradigmatu (viz už kontrast v (29)), přičemž přítomní tvary vyjadřují přezens:

- (9a) by psie hlavě bylo našim biskupem býti (Por,20)
 (10a) a již odtud bliz bieše viděti zemi (Por,57)

(b) V nejstarší době v obou konstrukcích ESSE nemuselo být vyjádřeno, zvl. bylo-li nositelem rysu [přezens]:

- (9b) pravý palec mu urúbiti (Por,22)
 (10b) a to viděti i dnešní den (Por,57)

(c) ESSE není klitika:

- (9c) jest-li mi na ženskú tvář hleděti (Por,15)
 (10c) a již odtud bliz bieše viděti zemi (Por,57)

To je důležitá vlastnost ESSE_{cop/exist} *jsem...*, protože ESSE_{aux} *jsem* ve stč. v rámci procesu gramatikalizace svůj statut neklitiky () změnila na status klitiky (xx):

¹⁸ ESSE_{aux} *jsem* a *bych*, selektující 1-participiumP, jsou vkládány přímo v hlavě I°; proto mají značně odlišné syntaktické chování než *budu* (nepřístupnost negace, klitičnost, ideosyntaktická morfologie aj.). Ve stč. ukazují ještě, byť jen zcela ojedinele, fonologické vlastnosti svědčící o tom, že gramatikalizace vyústivší v konstituování ESSE_{aux} nebyla završena, srov. příklad *sem li ten pes ukradl* (LŠB,244).

¹⁹ Viz PORÁK, JAROSLAV. 1967. *Vývoj infinitivních vět v češtině*. Praha: Univerzita Karlova.

V nejstarší fázi vývoje má, zdá se, ESSE v konstrukcích (9) a (10) jednu vlastnost společnou s ESSE_{aux}: není hostitelem negační částice *ne-*, nýbrž ta se spojuje s infinitivem; od konce 15. stol. už ESSE přijmout *ne-* (podobně jako ESSE_{cop/exist}) může:

(9d) ztráty nám jest neutěci (Por,18)

(10d) juž bě trub nic neslyšeti (Por,58)

Další pozorování konstrukce ESSE – InfP v (9) – (11) prozrazuje, že formální rozdíly mezi ESSE (11) × (9) / (10) korelují s jejich sémantickou interpretací. V povrchové (= slyšitelné) struktuře vět (9) a (10) je totiž přítomno méně elementů, než kolik jich vyrozumíváme, zatímco v (11) tomu tak není. Chceme-li (neformálně) postihnout významy vět (9) a (10), musíme totiž v příslušných parafrázích doplnit nějaký modální rys: (9) rozumíme tak, že „povrchový dativní subjekt věty **musí** vykonat to, co označuje infinitivní VP, aniž by byl vyjádřen původce modality nutnosti“, (10) zase rozumíme tak, že „povrchový nominativní subjekt věty **bylo možné** vizuálně vnímat, aniž by byl vyjádřen nositel možnosti vnímat a původce modality možnosti vnímat“. Syntaktické analýzy konstrukce (9), které mají vysvětlit mechanismus přidělení dativu a modální interpretaci, jsou různé. Shoda v zásadě panuje v tom, že dativ je subjektem věty, pro což existuje robustní podpora v tom, že tyto dativní DP ukazují stejné syntaktické vlastnosti jako prototypické nominativní DP-subjekty (vázání anafor: *Já_i myslím na sebe_i // Jest mi_i teď myslet na sebe_i*, kontrola PRO-subjektů předchodníků: *Dopiv kávu, Petr_i se dal do nadávání Pavlovi_j // PRO_i Dopiv kávu, jest mi_i dát se do nadávání Pavlovi_j*). Stč. poskytuje navíc pro takovou analýzu další podporu, protože adjektivum nebo participium u tzv. pasivního infinitivu ukazuje dativní shodu: *čímť jest lidem živu býti* (Por,16). Syntaktickou analýzu konstrukce (10), která vysvětluje změnu spočívající v tom, že vedle konstrukce známé ze stč., v níž je interní argument slovesa *vidět* realizován DP s akuzativem, se ve střední češtině (a dosud) objevuje konstrukce, v níž je interní argument slovesa *vidět* realizován DP s nominativem jako subjekt slovesa ESSE (tedy stč.: *Potom bylo dvě vojska k sobě jedoucí vidět* – střední a nová č.: *Potom bylo dvě vojska k sobě jedoucí vidět // Potom byla dvě vojska k sobě jedoucí vidět* (Porák, 1967: 83)), nabídl autor této studie.²⁰ Dodát je třeba, že z diachronního pohledu je zajímavé, že v mč. existuje ještě jeden typu konstrukcí ESSE InfP, totiž (31), který jsem ve stč. nezjistil.

(31) Petr byl lovit ryby

Ukazuje se, že korelace mezi kategoriálními požadavky ESSE na selekci komplementu a morfofonologickými, morfosyntaktickými a sémantickými vlastnostmi ESSE se z pohledu diachronního nejvíce měnila právě u ESSE se selekcí VP. Výsledkem vývoje je asymetrie, neboť ESSE v konstrukci s l-ovým participiem je chová jako auxiliár, kdežto ESSE v konstrukci s infinitivem se chová různě:

²⁰ KARLÍK, PETR. [V tisku.] „Diachrone Analyse der Konstruktion des Typs *Je vidět Sněžku / Sněžka*.“ In LOUDOVÁ, K. [ED.]. *Early European Languages in the Eyes of Modern Linguistics*.

jako auxiliár (*budu číst*), ale i jako funkční sloveso s vlastnostmi typickými pro kopulu (*je vidět Sněžku/a*).

Rozbor ESSE v konstrukcích s infinitivem ve stč., předtím a potom ukázal, že vývoj ESSE byl provázán s vývojem gramatických kategorií, které ESSE jako slovesa vyjadřuje, zvl. s kategorií času a vidu. Studie se snažila tento známý fakt postihnout ve známých souvislostech, využívajíc podnětů z teorií restrukturační a gramatikalizace. Zatím nebyl k dispozici dostatek stč. příkladů, aby bylo možné do vývoje konstrukce ESSE InfP promítnout další, zdá se, relevantní rysy, např. ty, které lze odvodit z následujících kontrastů: *Petr začne být unavený* × **Petr bude být unavený* × *Petr bude bývat unavený*.

LITERATURA

- BLASZCZAK, JOANNA. 2008. „What HAS to BE used? Existential, Locative, and Possessive Sentences in Polish.“ In ANTONENKO, A. – BAILYN, J. F. aj. [EDS.]. *Formal Approaches to Slavic Languages*, 16. Ann Arbor: Michigan Slavic Publ., 31–47.
- CINQUE, GUGLIELMO. 2006. *Restructuring and Functional Heads*. Oxford: OUP.
- CORVER, NORBERT – RIEMSDIJK, HENK VAN [EDS.]. 2001. *Semi-lexical categories. On the function of content words and the content of function words*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- DOSTÁL, ANTONÍN. 1954. *Studie o vidovém systému v staroslověnině*. Praha: SPN.
- DOSTÁL, ANTONÍN. 1967. *Historická mluvnice česká. 2. Tvaroslovi II*. Praha: SPN.
- DOTLAČIL, JAKUB. 2007. „Why Clitic Cannot Climb out of CP: a Discourse Approach.“ In COMP-
TON, R. ET AL. [EDS.]. *Formal Approaches to Slavic Languages*, 15. Ann Arbor: Michigan Slavic
Publ., 76–93.
- EMONDS, JOSEPH E. 2004. „Organizace lexikonu.“ In HLADKÁ, Z. – KARLÍK, P. [EDS.]. *Čestina – univerzália a specifika*, 5. Praha: Nakl. Lidové noviny, 9–32.
- HALLE, MORRIS – MATUSHANSKY, ORA. 2006. „The Morphophonology of Russian Adjectival Inflection.“ *Linguistics Inquiry*, 37, 351–404.
- JUNGHANNS, UWE. 1997. „On byt’ (and byti).“ In JUNGHANNS, U. – ZYBATOW, G. [EDS.]. *Formale Slavistik (= Leipziger Schriften zur Kultur-, Literatur-, Sprach- und Übersetzungswissenschaft; 7)*. Frankfurt am Main: Vervuert Verlag, 251–265.
- KARLÍK, PETR. [V tisku.] „Diachrone Analyse der Konstruktion des Typs *Je vidět Sněžku / Sněžka*.“ In LOUDOVÁ, K. [ED.]. *Early European Languages in the Eyes of Modern Linguistics*.
- KŘÍŽKOVÁ, HELENA. 1960. *Vývoj opisného futura v jazycích slovanských, zvláště v ruštině*. Praha: SPN.
- LEHMANN, CHRISTIAN. 1995. *Thoughts on grammaticalization*. München – Newcastle: Lincom.
- MEDOVÁ, LUCIE. 2000. *Transparency Phenomena in Czech Syntax*. MA Diss. University Tromsøe.
- MIGDALSKI, KRZYSZTOF. 2006. *The Syntax of Compound Tenses in Slavic*. Utrecht: LOT.
- MUYSKEN, PIETER. 2008. *Functional Categories*. Cambridge: CUP.
- PORÁK, JAROSLAV. 1967. *Vývoj infinitivních vět v češtině*. Praha: Univerzita Karlova.
- PUSTET, REGINA. 2003. *Copulas: Universals in the Categorization on the Lexicon*. Oxford: OUP.
- RIZZI, LUIGI. 1978. „A restructuring rule in Italian syntax.“ In KEYSER S. J. [ED.]. *Recent Transformational Studies in European Languages*, Cambridge, Mass: MIT Press, 113–158.
- RŮŽIČKA, RUDOLF. 1963. *Das syntaktische System der altslavisches Partizipien und sein Verhältnis zum Griechischen*. Berlin: Deutsche Akademie der Wiss. zu Berlin, 202n.
- VEČERKA, RADOŠLAV. 1993. *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax II. Die innere Satzstruktur*. Freiburg i. Br.: U. W. Weiher.

- WHALEY, MARIKA. 2000. *The Evolution of the Slavic 'Be(come)''-type Compound Future*. PhD. Diss. The Ohio State University.
- WURMBRAND, SUSI. 2001. *Infinitives: Restructuring and Clause Structure*. Berlin: Mouton de Gruyter.

SOMMARIO

L'articolo presenta l'analisi diacronica del corrispondente ceco del verbo ESSE nelle costruzioni infinitive.

È noto che l'evoluzione di ESSE si è svolta parallelamente a quella delle categorie grammaticali che il verbo ESSE esprime, in particolare tempo e aspetto. L'articolo conferma la veridicità di questo assunto, peraltro già evidenziato dagli studi precedenti, utilizzando gli stimolanti concetti delle teorie della ristrutturizzazione e della grammaticalizzazione. Giunge dunque a postulare una possibile derivazione dell'interpretazione futurale della costruzione ESSE_{budu} InfP e una serie di tratti che distinguono questa costruzione dalle altre costruzioni di ESSE InfP, evidenziando diverse caratteristiche morfonologiche e morfosintattiche di entrambi gli ESSE.

